

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

HILISE AAVIKU RADIKAALNE KEELEUUENDUS

MATI HINT

„Ideepe”¹

Johannes Aaviku sõjaaegne isiklik päevik (31. jaanuarist 1942 kuni 1. detsembrini 1943), mis üllitati tema 130. sünniaastapäevaks (8. XII 2010), muudab kindlasti järelpõlve pilti Aaviku isiksusest ning tema keeleuendusest. „Ideepe” (< idee + päevik) pidi Aaviku kavatsuse järgi esitama „kogu Keeleuuenduse filosoofia ja ideoloogia....” (697²). Koos Aaviku isiksuse detailvaadetega näitab päevaraamat ka radikaalset keeleuuendust uudses rakenduslikus valguses, sest päeviku keel on keeleuenduslik.

Keeleuuendusest on eesti avalikkuses kõneldud-kirjutatud palju üldsõnalist pateetikat. Radikaalse lõpmatuseni ulatuva keeleuuenduse hukatuslikkust pole teoreetiliselt kuigi põhjalikult analüüsitud (Valter Tauli ütleb siiski mõndagi, kuid tal polnud lugeda „Ideepet”, vt Tauli 1982a; 1982b). „Ideepe” kirjutamise ajal üle 60-aastase Aaviku keeleuuendus on ta varasematest programmidest veelgi ründavam, seetõttu on selle teoreetiline analüüs vajalik.

„Ideepe” käsitus on jagatud kolme ossa: 1. Hilise Aaviku radikaalne keeleuuendus. 2. Aaviku isiksus „Ideepes”. 3. Aaviku esteetilised vaated. Kaks viimast alajaotust ilmuvad loodetavasti Loomingus. Need käsitlevad Aaviku

¹ „Ideepe.” Johannes Aaviku ideede päevik. Väljaande koostaja ja peatoimetaja Helgi Vihma. Keele- ja tehniline toimetaja, registreeritud koostaja Aili Norberg. Johannes Aaviku Selts & TEA Kirjastus, 2010. XI + 740 lk. Väljaande valmimist on toetanud Vabariigi Presidendi Kultuurirahastu, Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuuriseltside Ühendus, Nõmme Linnaosa Valitsus.

² Siin ja edaspidi esitatakse sulgudes „Ideepe” leheküljed.

töid, tegemisi ja olmet sõja ajal, tema poliitilisi vaateid ja hinnanguid Eesti oludele, eesti intelligentsile ja kolleegidele, sõja käigule, Eesti tulevikule, aga ka Aaviku vaateid kirjandusele ja kirjanikele, kunstile ja kunstnikele, poliitikale ja poliitikutele jpm. Kuid muidugi kuuluvad kõik teemad kokku. Ka keeleuenduse äärmuslik arendus leiab seletuse Aaviku isiksuses.

Järgnev analüüs on „Ideepe”-järgne täiendus autori ettekandele 20. novembril 2010 Johannes Aaviku Seltsi ja Tallinna Teadlaste Maja korraldatud konverentsil, mis oli pühendatud Aaviku 130. sünniaastapäevale. Tolles ettekandes „Kas ynned sa olbama sirnangot? Johannes Aaviku visionäärsus keeleteoreetilises vaatepunktist” (Hint 2011) oli Aaviku keeleuenduse hindamisel võimalik lähtuda üksnes „Ideepe”-eelsest kontekstist. „Ideepe” muudab oluliselt nii keeleuenduse kui ka Aaviku isiksuse konteksti omas ajas.

Keeleuenduse teoreetiline alus

Keeleuenduse teoreetilise aluse esitab Aavik „Ideepe” viimasel leheküljel: „Igas Euroopa kultuurkeeles leidub sõno, mindele eestikeeles ei ole häid ja täpseid vasteid. Tähtsamaist kultuurkeelist, mindest eestikeele kõige rohkem tõlgitakse, tuleks noppida ja teha sellaste sõnade list ja siis hakata katsoma neile luua eestikõlalisi vasteid” (698). Keeleuenduse käivitanud mõttekäik oli ja on teatava piirini produktiivne. Kuid põhimõttena on see väär: ei saa koondada ühte keelde kõigi tähtsamate kultuurkeelte sõnade erinevate tähendusvarjundite väljendamiseks vajaminevat sõnavara. Samasugune mõte on Aavikul olnud grammatikas: talle tuntud võorkeelte grammatiliste tähenduste väljendamise võimalustele on ta püüdnud kunstlikult luua vasteid uuenduslikus eesti keeles. Eeskujuks on ladina, prantsuse, vene, vähemal määral soome ja saksa keel. Ent ühte keelde ei ole võimalik koondada mitme keele grammatikaid.

Aavik vaatas eesti keelele väljastpoolt, läbi teiste keelte prisma. Eesti keele erinevused ja omapära muutuvad niisuguses vaates puudusteks, mida tuleb hakata parandama. Eesti mentaliteedis on kinnistunud kõige võõra paremaks pidamine ning ka keeleuenduses avaldub see selgelt. Igas keeles leidub parandamist vajavat, aga keeleideoloogiana on keele übertegemine võõraste mallide järgi põhimõtteliselt vale.

Arvutitõlke teoorias on tuntud sellelaadne mõttekäik: koondada arvuti metagrammatikasse mitme omavahel tõlgitava keele grammatikad, nii et programmis osalevate keelte vormide grammatilised tähendused analüüsitakse elementaarsemateks komponenttähendusteks ning tõlkimisel leitakse lähtekeele iga sellise komplekti vasteks sihtkeeles võimalikult sobiv grammatiliste elementaartähenduste komplekt. Aga selline metagrammatika ei ole ühe keele grammatika, vaid konstrukt. Aavik oleks kõik ahminud uuendusliku eesti keele grammatikasse (nagu ka sõnavarasse).

„Ideepe” keeletarvitus annab varasemast selgema ettekujutuse Aaviku enda keelest, sest siin oli ta vaba ametliku keele ja korrektorite survest: „...ei tarvitse ma selles keele suhtes nõovata yhtki tagasihoiet. Kõik keeleuenduse registrid lahti!” (6). Uuenduslikul keelel on tõesti teatav võlu. Seda keelt harjub lugema, kuigi kunagi ei tea, missugune uuendus järgmises lauses ees ootab. Küsimus on: kui kaugemale võib minna, et piirideta keeleuendus ei oleks ohuks keelelisele järjepidevusele. Aavik ise ütleb: „Keele pidevuse katkemise-

ga katkeb ka rahvuse olemasolu pidevus, rahvus sureb, teissugust keelt rääkiv rahvas on ka teine rahvus” (521). See on nii ja ometi päris pole ka. Lõunaeeesti keel on kunagisel ulatuslikul lõunaeeesti keelealal asendunud/asendumas põhjaeeestilise kirja- ja kõnekeelega. Rahvast see teiseks ei muuda, kuigi identsuse oluline komponent teiseleb.

Aavik laitis kõnekeele hälbeid kirjakeelest ja murdekeelsusi kirjakeeles (513–523). Ta esindas põlvkonda, kelle ideaaliks oli üks ühtne kirjakeel kogu maal, Aavikul muidugi uuenduslik eesti keel. See põlvkond kasvatas veel 1960-ndateni Tartu ülikoolis eesti keele õpetajaid, kes pidid valvama, et õpilased vahetunni ajal murdekeelt ei kõneleks. Õnneks sai see aeg läbi, suhtumine kohalikku keeleidentiteeti on otsustavalt liberaliseerunud. Aavikule oleks igatahes Võru murde keeleks kuulutamine ja Võru keeleidentsus olnud šokk.

„Ideepe” teemade registris leidub omaette märksõna *lõuna-eeesti keele vaesus* (702). Vaen lõunaeeesti keele vastu (187, 343, 349, 426, 518–520, 617) ulatub naeruväärsuseni, kui Aavik süüdistab tartu keelt selles, et küsisõna *kas? võtab* maad: „Tõhusam ja peenem aga on ytelda: *ons ta säääl?*” (519). Ta ise kasutab küsisõna *kas?* tõesti harva, aga siiski: „*Kas peaks niisuguseid veel kuskilt saada olema?*” (95).

Eesti üldküsimuse sõna *kas?* on lihtne ja are küsimuse vormistamise vahend, üldtüpoloogiliseltki tõeliselt suurepärase eesti keele eriline võimalus. Aaviku soovitatud *Ons ta säääl?* on küll võimalik, aga *Tulebs ta sinna?* või *Lähebs ta sääält?* ehk mitte, *Armastabs ta mind?* hoopiski mitte.

Aavik ja ametlik keel

Pidevalt hõõgvel hoitavas vihas niinimetatud ametliku keele vastu on Aavik loonud terve Elmar Muuki ja Johannes Voldemar Veskit halvustava sõnapere: *muukveskismid, korrektorismid, rõivakeel, rõivakeelsus, rõivakeelitsema*; ametliku keele kasutajad on *rõivistid* ehk *rõivakeellased* (Aavik ei sallinud lõunaeeestipärasusi sõnavaras).

„Ideepe” lehekülgedelt võiks kokku lugeda vist sadu muukismide, veskismide, muukveskismide (5, 31, 228, 232–233, 333, 442, 485, 501 jm) ja rõivakeele (29, 31, 41, 42, 118, 225, 227–228, 232–233, 237, 258, 259, 265, 287, 329, 330, 333, 338, 345, 441, 442, 492, 496, 498, 499, 501, 523, 565 jm) ning rõivismide (31, 41, 141, 485, 523, 622 jm) vastast avaldust.

„Ei rõivakeelega saa Eesti rahval olema õnne! Ainolt uuendet keel velvib parema tuleviko! Maha rõivakeel! Puhastet ja uuendet eestikeel hõirigo!” (523).

Tolleaegse Eesti keeleteadlasi ja keeletegelasi peab ta peaaegu eranditult enda vaenlasteks. Vaenlaste nimekirjas on Andrus Saareste, Elmar Muuk, Aleksander Vaigla, Jaan Ainelo, J. V. Veski, Lauri Kettunen (41–42). Veski ja Muugi kõrval peab ta oma eriliseks vastaseks Andrus Saarestet (174). Elmar Elisto on Aavikule pedantne rõivist ja veskist (442). Saarestest ja Veskist arvas Aavik, et need „suhtuvad uute sõnade loomise ideele kadeduse pärast neenivalt [ignoreerivalt]” (34). Ka kirjastuste korrektorid Roos, Nurkse, Pürkop (trükitud tekstis Piiskop – ilmne mahakirjutamisviga), Veski ja hirmus Juhan Libe olid Aaviku silmis tema isiklikud vastased (17).

Ei jäägi Aavikul muud üle, kui hakata ootama, millal surevad või saavad tudideks Andrus Saareste, Valter Tauli, Rein Nurkse, Eduard Roos, Ernst Nurm, Helmut Pürkop – Aavikust nooremad mehed (499).

Isiksuste võrdlus ei ole Aaviku kasuks: Saareste kirjutas Aaviku 70. sünnipäevaks tasakaaluka artikli „Üksiku ja üldsuse osast keeleelus. Johannes Aaviku elutöö puhul” (Saareste 1951). Samal ajal kirjutas Aavik ümber oma sõjaaegset päevaraamatut, milles korduvad kallaletungid Saarestele. Suur plaan puudub ka Aaviku alatises virinas kõnekeelevigade pärast. Aina ja aina leiavad taunimist ühed ja samad näited *eila, praegult, praegust, ylesse, kodu minema* (12, 124, 167, 225–229, 498, 514–515, 520–521, 549).

Aaviku võõrkeeled

Ladina keel oli Aaviku eriline huvi juba varasest noorusest (206). Hiljem on ladina keele grammatiliste vormide rohkus ning grammatikareeglite keerukus nähtavasti inspireerinud Aavikut leiutama sama keerulisi reegleid eesti keelde (146–148, 188). Ka klassikalise kreeka keele vastu tundis ta huvi ja lugupidamist samadel põhjustel.

Sõja-aastatel on Aavik tegelnud Johannese Ilmutuse raamatu uustõlkimisega kreeka keelest uuenduslikku eesti keelde (446–448). Aaviku unistuseks oli kogu Piibel uuenduslikus keeles välja anda (449–450). Aavik pidas ennast heaks ja peene stiilitajuga tõlkijaks ning oma päevaraamatus pühendab ta tõlkimiskunstile mitugi lehekülge (184–186).

Prantsuse keelele, mida Aavik väga hästi oskas, andis ta kõrge hinnangu ka selle tõttu, et prantsuse keel on ladina keele tütarkeel (43–44, 207). Mõne oma varasema keelealase töö ja ka osalt „Ruthi” on ta algselt kirjutanud prantsuse keeles (44, 215). Hoolimata oma russofoobiast hindas ta vene keelt väga kõrgelt (686) ja muidugi oskas seda keelt hästi.

Kõige tähtsamaks võõrkeeleks eesti koolis pidas Aavik saksa keelt (157), aga kõige põhjalikumalt kirjutab ta ladina keele õpetamisest (157–166). Aaviku näpunäited ladina keele hääldamise kohta oleksid väga vajalikud ka tänapäeva interpreetidele, Klassikaraadio diktoritele, koorijuhtidele ja repetiitoritele. Eesti keeles hääldati ladina keelt 1990-ndate aastateni traditsiooniliselt saksa häälduse järgi (väheste erinevustega diftongide hääldamises) koos juba saksa häälduses traditsiooniks saanud vokaalipikkuste vigadega. Valed vokaalipikkused on küllap üllatuseks paljudele, nii harjunud ollakse sellega. Lühikese esisilbivokaaliga peaksid olema näiteks *amor, bonus* (hea), *genus, lupus, mare* (meri), *modus, novus* (uus), *pater, senior, status (quo), studium, sumus* (oleme), *tabula* jpt üldiselt tuntud ladina keele sõnad. Pika esisilbivokaaliga peaksid olema *insula* (saar), *jus* (õigus), *justus* (õiglane), *lex* (seadus), *lux* (valgus), *mater, rex* ja *regina, nos* ja *vos* (meie, teie) jpt. Osa nendest näitesõnadest on õigekeelsusnormidega kinnistatud eesti kirjakeelde algkeelest erineva vokaalipikkusega (*boonus, geenus, moodus, seenior, staatus, studium*), seda pole tõesti mõtet üritada tagasi pöörata.

Kuid valed vokaalipikkused pole tänapäeval isegi mitte pool häda. Aavik ei võinud aimata, et kui Eesti jälle riigiks saab, siis hakatakse unustama ladina keele hääldamise saksa traditsiooni (mis on kõige lähemal ladina keele omaaegsele hääldamisele) ja maad võtab ladina keele hääldamine inglise kee-

le hääldusreeglite järgi (mis on kõige enam kaugenenud elava ladina keele tegelikust hääldamisest).

Aavik toob „Ideepes” ja ka raamatus „20 Euroopa keelt” näiteid ingliskeelsetest hääldustest: *agere* hääldatakse *eidzere* (165; vist trükiviga, peaks olema *eidžere*), Numantia – *njumänšja* (Aavik 1933: 17). Ta esitab näiteid ka ladina keele romaani tütarkeeltest (itaalia, prantsuse, hispaania), kus ladina *g* on eesvokaalide ees palataliseerunud. See *k/g* palataliseerumine on üldtuntud foneetiline protsess, silmatorkavalt esindatud ka meie lähedastes sugulaskeeltes, vadja ja salatsiliivi keeles: *küla* on vadja keeles *tšülä* ja salatsiliivi keeles *tula* (palataliseeritud *t*), *küsib* on vadja keeles *tšüzüb* ja salatsiliivi keeles *tuzub* (vrd ka vene keele *рука – ручка, око – очу*).

Ladina keeles sellist muutust polnud ja pole ka meil siin ladina kultuurist kaugele jäävas provintsis vaja seda ladina keelde tagantjärele istutada, lauldes *Salve, Redžiina ja paanis anžeelikus*.

Foneetika

ü ja y

Aavik liigitab *y* (pro *ü*) suurimate keeueuenduste hulka (6). Aavikul puudus arusaamine tähemärgi konventsionaalsusest. Ühe kirjatähe kuju muutus ei muuda keeles mitte midagi. Hääliku *ü* väärtus (*valeur* Saussure'i mõttes) ei sõltu sellest, kuidas seda kirjutada. Alles siis, kui *ü* esinemus eesti keele häälikusüsteemis muutuks, saaks rääkida keele muutumisest.

Ja kuidas jääb pärisnimedega? Kas Aavik tohtis kirjutada Sytiste, nagu ta tegi? Aga *ü* Eesti ala saksa päritolu nimedes? Aga Saksa nimedes?

ea-ää

Mõnes keeueuenduse ettepanekus puudub isegi teoreetilise mõtlemise simuleerimine. Selged näited on *ea-ää* küsimus ja järgsilbi *o*. Aavik lahendas *ea-ää*-vaidluse nii: „*ea-ää* – küsimus on lahendat kompromissi teel: yhelt poolt *hea*, teiselt poolt aga *pää, pääl, sääl, tääl, säädma, aga seadus*” (7).

Järgsilbi o elustamine

Järgsilbi *o* elustamine on Aaviku enda hinnangul kõige suurem ja kõige raskem uuend (7). Raskuse osas on see tõsi, sest *o* elustamine on häälikumuutuse tagasipööramine, mis on võrdlev-ajaloolise keeleteaduse järgi sama võimatu kui aja tagurpidi käimapanek.

Järgsilbi *o* kokkusulamine *u*-ga oli keeleajaloos võimalik seetõttu, et tähenduste eristamisel oli *o–u* vastanduse funktsionaalne koormus järgsilpides väga väike, erinevalt soome keelest, kus tähendust eristav *o–u* vastandus järgsilpides on süstemaatiline: *olot* 'olud, olukorrad' – *olut* 'ölu', *lato* 'küün' – *latu* 'suusarada', *korot* 'intressid' – *korut* 'ehted', *hajota* 'hajuda' – *hajuta* 'haiseda, lõhnata' jt. Eesti kirjakeeles saaks selliseid sõnapaare konstrueerida ainult siis, kui Aaviku ettepanekute järgi osa järgsilpide *u*-dest asendada *o*-ga: *kulo* 'kuluhein, rohi' – *kulu* 'väljaminek, kulutus'; *magu* 'maik' – *mago* 'seedimis-orgaan' (7, 363). Isegi kui eeldada, et ühe hääliku asendamine teatud positsioonis oleks äraõpitav, siis vajataks selleks ikkagi mingit reeglipära või süsteemi.

Aavik viitab järgsilbi *o* sisseviimisel pretsedendile soome kirjakeeles, kus *s*-i ja *t* nõrga astme murdeti varieeruv hääldus otsustati ühtlustada osalt kunstlikult häälikusüsteemi poogitud *d* abil (*vesi* : *veden*, *lato* : *ladon* 'küün : küüni' jpt). Siin piiritleb *d* kasutamise astmevaheldus: nõrgas astmes on kindla foneetilise struktuuriga sõnades vaheldused *s* : *d* ja *t* : *d*. Selline selgus Aavikul puudub. Tema otsustab ainuisikuliselt ja meelevaldselt, missugustes sõnades keeleuendus asendab *u* järgsilbis *o*-ga ja missugustes mitte: „Mitte iga järgsilbilise *u* asemel ei ole *o*, vaid ainult teatavate asemel” (700).

Tõsi, Aavik viib järgsilpi *o* või säilitab seal *u* mõningal määral sõna sisestruktuuri arvesse võttes: *mik*-, *stik*-, *lik*-tuletusliidete puhul on tal *o*, samuti *ng*-, *k*-liidete puhul ja lühikeses mitmuse osastavas (*võgrad* : *vökro* 'ümberkirjutamisvead'), aga näiteks *uma*-refleksiivid ja *us*-liide jäävad *u*-liseks, mistõttu tekivad vokaalivastandused, nagu *harjuma* – *harjotama*, *haudoma* (transitiivne: kanad munade peal) – *hauduma* (intransitiivne: puder pliidi peal).

Ikka jääb veel 400–600 sõna (neist 70 suure sagedusega), mis tuleb lihtsalt uuesti omandada. Ja mispärast? Sest Aavik soovib nii. Ka Aavik ise eksib nii ebamääraste orientiiridega liigituse vastu (ebajärjekindlused võivad olla ka ümberkirjutamisvead, *võgrad*).

Aaviku *o*-sõnade loendis kumab läbi soome keel. Kas siis uuendusliku eesti keele äraõppimiseks peab enne ära õppima soome keele? Eesti ning soome keele mitteühise sõnavara puhul ei aitaks ka soome keele oskus. Ja siingi pole järjekindlust: „Soomekeelest erinevalt *u*-ga on *elu*, *kogu*, *olu*, *ilu*, *ilus*” (7, ka 363). Vastupidiseks näiteks on Aaviku *pauko* (sm *paukku*). Võrumaa ja Setu ala keel oleks järgsilbi *o* põhjendamiseks sobinud paremini, aga lõuna-eesti keelega Aavik ei arvestanud. Tema üleskutsed uurida rahvakeelt ja murdeid kõlavad „Ideepe” taustal õnsalt. Kui Aavik oleks oma tahteavaldustele vajanud mingisuguseidki põhjendusi, siis oleks ta võinud toetuda ka rahvalauludele, mida ta hästi tundis ja kõrgelt hindas.

Aga Aavik ei hoolinud isegi rahvalaulude järgsilbi-*o*-st. Näiteks jäävad Aavikul *u*-listeks *neiu* ja *peiu*, ka *minu* ja *mu*, mis rahvalauludes üle Eesti on sageli *o*-lised (*neiokene* jne; seda ka tema enda koostatud kogulmas „Valik rahvalaule” (Aavik 1919, vt nt „Salme laul”, lk 86–92).

Elustet järgsilbi-*o* puhul oleks arvesse saanud tulla ainult üks võimalus: anda selle kasutamine täiesti vabaks, vaba variatsiooni valdkonda, nii et *u* ja *o* oleksid järgsilbis ühe foneemi vabalt vahelduvad variandid, mille erinevus ei muuda tähendust, sest *u* > *o* asenduseks puudub funktsionaalse argument. Kes suudaks meeles pidada, kas peab olema *lõbojano*, *lõbujano*, *lõbojanu* või *lõbujanu*, kas *tantsopido*, *tantsupido*, *tantsopidu* või *tantsupidu*, kas *vastopano*, *vastupano*, *vastopanu* või *vastupanu*, kas *eeskujo mõju* või *eeskuju mõjo*?

ž

Mõned Aaviku õigekeelsuslikud vaated olid üsna traditsiooniliselt vigased: näiteks, et koolis on vaja õpetada ž helilist hääldamist (16), mis on eesti hääldussüsteemi vastane ja foneetiliseltki võimatu näiteks ühendites nagu *pres-tiižse*, samuti ž-le järgneva *ki*-liite korral (*loožki*, *beežki*).

Aaviku foneetikas – ei keeleuenduslikus ega traditsioonilises – pole parimagi tahtmise juures võimalik näha keeleteadust.

Fonotaktika

Fonotaktika määrab ära sõnavormide võimalikud foneetilised kujud: missugused häälikujärjendid on võimalikud ja missugused mitte, kus kohas (silbi algusena, tuumana, lõpuna, rõhulises või rõhuta silbis, järgsilpides) ühed või teised häälikud ja häälikujärjendid saavad esineda.

Fonotaktika annab keele häälikusüsteemile kindla vormi, mis igas keeles ja keelemurdes on erinev. Keele fonotaktika muutub ajas – enamik häälikumuutusi on fonotaktika muutused: üks või teine häälik või häälikujärjend muutub teatud positsioonis. Näiteks kadus eesti keeleala valdavas osas suhteliselt hiljuti järgsilpides *o* (enamasti $o > u$).

Aavik tunnustas keele foneetilise homogeensuse silmaspidamise vajadust ka keeleuenduses (1924: 22–31), aga oma uuendusettepanekutes ignoreeris ta seda põhimõtet sageli.

Iga kord kui fonotaktika reegleid eiratakse, on võimalik arutleda, kas eksiti süsteemi reeglite vastu või laiendati süsteemi võimalusi. Esimesega on tegemist näiteks uudissõnavõistluse nimetuses *sõna-us* (silbipiir vokaalijärjendis); süsteemi laienemiseks võib pidada eesti keelele mitteomase diftongi *eu* kinnistumist seoses eurorahaga (ka Aavikul on *leuded ilmad* 'pehmed ilmad'; 692).

Aaviku uus käändevorm *g*-relatiiv on fonotaktiliselt küsitav, sest eesti omasõnades ei esine *g* esisilbist kaugemal sõna lõpus silbilõpuna [Aavikul „... see ei sobi teoseile määratud noorsoole“; (362) = '... mis on määratud ...']. Kas see on sulghäälikute esinemissüsteemi täiendamine (*b* ja *d* esinevad sellises asendis: *vääratab, määratud*) või fonotaktika vastu eksimine? Pigem viimane.

Aaviku soovitatud keelendid eksivad eesti keele põhiliste murrete ja ka kirjakeele fonotaktika vastu päris sageli.

Eesti kirjakeeles ei lõpe omasõna järgsilp diftongiga. Aavikul esineb järgsilbilõpuline diftong mitmuse omastava tüve lõpus: „...suur huvitavi raamatui hulk ees...“ (501). Järgsilbilõpulist diftongi on ju kasutatud ka Aavikust sõltumatult („Su ümber on sõprade leinai koor“ – Henrik Visnapuu), aga kirjakeeles pole see püsima jäänud.

Teiseks kasutas Aavik sõnalõpulist diftongi lihtmineviku *tema*-isikus: *osutui* (69), *nakatui* (317), *alistui* (327, 477), *opteerui* (415), *peegeldui* (445), *sisaldui* (451), *võimaldui* (592), *haigestui* (648) jpt näiteid – see on otseülevõtt soome keelest.

Eesti kirjakeeles ei esine diftong esma- ja teisevälteliste sõnade teises silbis, soome keeles saab lühisilbi järel teises silbis diftong esineda. Aavik võttis soome keelest üle tegusõna *ihaillema* (nt 188).

Eesti kirjakeeles ei ole lubatud *ji*-järjend. Aavik soovitas järjekindlalt ülivõrde vorme *märjim*, *kurjim*, *lai'im* (6, 108), *soojim* (342), samuti lühikesi mitmuse vorme nagu *kõigist kyljist* (590).

Eesti kirjakeeles ei kuulu *uuv*-järjend tavaliste häälikujärjendite hulka. Aavik soovitas kunstsõnu nagu *juuvima* 'heaks kiitma' (34, 133, 284), *luuvik* : *luuviko* 'lagendik' (106, 511, 692).

Eesti keeles kehtib järgsilpide puhul reegel: **sõnasisene silp algab konsonandiga**. Vähesed erandid on *avaus*, ärkamisaegne *paleus* ja Marie Underil esinev *hõllaus*, kus sõnasisest vokaalijärjendit poolitab silbipiir. 2010.–2011. aastal toodi president T. H. Ilvese väljakuulutatud uudissõnavõistluse

nimetusena korraks uuesti käibesse *sõnaus* ning pole ime, et seda ei osanud esialgu hääldada isegi raadiodiktorid. Tänapäevases keeles liitub *-us* konsonandile (*vabadus, pimedus, ka kurbus, ahnus* jne; teisiti on soome keeles: *vapa-us, pime-ys, ahne-us*).

Aaviku soovitatud uuenduslikest verbi grammatilistest vormidest *peetaes, käinue, möödutue* (nendest lähemalt tagapool) esimeses tuleb vokaaljärjendit *a-e* hääldada kahes silbis: *peeta-es* (Aavik joonealuses märkuses lk 8). Kas *käinue* tuleb hääldada *käi-nue* (kaks silpi, eesti keeles puuduva diftongiga *ue*) või *käi-nuu-(w)e* (nagu *käin + uue*), selle kohta Aavik juhtnööre ei anna; sama küsimus on *tue-ga*; ning *nne-gerundiivilgi* on järgsilbi *nn-geminaadi* näol fonotaktiline probleem (*selle saavutanne*; 71).

Fonotaktiline eksimus on Aaviku konjugeerimisviisi *säädma : säan*, kus nõrga astme tüvevariant on pigem kahesilbiline *sä-an, sä-aksin, sä-ab* jne (256, 535, 561, 654).

Aaviku „Valik rahvalaule” (1919) esitas vokaaljärjendiga laadivahelduslikud nõrga astme vormid tihti silbipiirimärgiga, näiteks laulus „Abikaasa tapja Mai” *tantsis Tarretu mä'ella, teravil no'aterilla*. Refraänina kordub „*Sää sääred Maiekene, sää sääred katsu kannad!*” (Aavik 1919: 98–102) on küll silbipiir märkimata, aga rahvalaulu värsimoot ja foneetiline paratamatus määravad *ä-a* kahe silbi järjendiks.

„Valik rahvalaule” ilmus ajal, mil laadivahelduslike sõnade nõrga astme vormide vokaaljärjendite kokkutõmbumine ühte silpi kuuluvateks hilisdiftongideks polnud veel lõppenud. Tolle aja grammatikad tõlgendavad selliseid vokaaljärjendeid kahe silbina ning ka „Keeleuuenduse äärmised võimalused” ütleb, et *lo-en* on kahesilbiline (Aavik 1924: 50). Sõnasisese silbi konsonandiga algamise reegli üldistumine kiirendas selliste vokaaljärjendite kokkutõmbumist ühte silpi kuuluvateks hilisdiftongideks – seal, kus see on foneetiliselt võimalik; *ä-a* pole diftongi andnud.

Üldiselt esineb kõnealune refrään laulu põhjaeesti variantides kujul „Sea sääred...” (Laugaste 1948: 334–337). *Se-a* käib rahvalaulus kahe silbi ette, lõunaeesti *säe* oleks rahvalaulus hääldatav nii ühes kui ka kahes silbis. Aavik eelistab „Ideepes” kõige erandlikumat kahesilbilist *a-tüvelist* konjugeerimist: *säädma : säada : sä-an*. Siiski tunneb ta ka teisi võimalusi: „*Berõjeva läheb sinna säetud tunni!*” (634).

„Keeleuuenduse äärmistes võimalustes” (kirjutatud 1918, ilmunud 1924) oli Aaviku seisukoht, et hilisdiftongid (mille hulgas ta lk 53 loetleb ka *äa* ja Ain Kaalepi sõna *teavitamine ea*) pole kunsttüvedes nii kõlblikud kui pärisdiftongid. Hilisdiftonge vältis Aavik kunsttüvede esisilpides ka hiljem. Seda järjekindlusetum, et grammatilistes vormides nagu *säädma : säan, peetaes, näinue, möödutue* kasutab ta problemaatilisi vokaaljärjendeid. Eesti omasõnade järgsilpides on ülepea võimalikud üksnes *i-lõpulised* diftongid, mistõttu ka *ae* (*peetaes* jts) ei saagi häälduda diftongina, vaid üksnes reeglivastase vokaaljärjendina *peeta-es*.

Aavik ignoreerib ***h-hääliku esinemispiiranguid*** eesti kirjakeeles: need piirangud ei luba konsonantühendeid, mille teiseks liikmeks oleks *h*; üldisemalt üteldes ei esine *h* eesti kirjakeeles pika silbi järel ega järgsilpides. Aavik soovitab „Ideepes” uuenduslikku keelde hulga soome sõnu, mis rikuvad seda reeglit: *jylhesti* (73) ja *jylhe* (107), *tuuhe* (102, 107), *vaihe* (114), *aihe* (273), *kauhistus* (267, 509, 682), *laihtuma* (653, 714), *lauhke* (714), *tuulahtama*

(420, 719). Aavik teadis, et *jylhe* eksib eesti foneetika vastu (Aavik 1924: 65), aga „Ideepes” hoolib ta sellest veel vähem kui paarkümmend aastat varem.

Ka reeglivastaste *h*-sõnade ning sõnalõpulise diftongi puhul oleks Aavik võinud tuge otsida Võru murdest, aga tema põlastus lõunaeesti keele vastu välistas selle vähegi mõistliku argumendi.

Mõnda Aaviku kunstsõna on raske hääldada: *r-r*-ga *rort* : *rorda* 'ropp elu' ja *rordatsema* 'roppu elu elama' (655–657), ka *rääderdama* 'halvasti kohtlema, kiusama' (206).

Aaviku kunstsõnade loomise ja sõnade laenamise põhimõtted

Aaviku kunstsõnade loomist innustas teooriat asendanud kinnisidee, et tähtsamate võõrkeelte sõnade iga tähendusvarjundi vasteks tuleb eesti keeles leiutada omaette tüvisõna. Selline seisukoht ignoreerib keele olemust. Kõigis keeltes on suur osa üldsõnavarast keeleomaste tähendusnüanssidega ja teisiti see ei saagi olla, sest keeled on läbi teinud erineva ajaloo ja elavad erinevates tingimustes. Selle vastu sõdida on mõttetu. Aga Aavik arvab, et vene *восторг* ei ole täpselt *vaimustus*, et veskilik *jälitama* ei ole hea vaste vene verbile *преследовать*, jne.

Sõnavararikas eesti keel on motiveeriv eesmärk, kuid Aaviku mõtte järgimine sõnavara täiendamisel viiks – kui seda lõpmatuseni teha – selleni, et eesti keele sõnadesse istutatakse võõrkeelte sõnade tähendusstruktuur (selline taotlus kumas läbi ka president T. H. Ilvese saatemuusikast 2010.–2011. aasta „Sõnausele”). Keeltevaheline tähenduste täpne vastavus on vajalik teaduslikus ja tehnilises terminoloogias, mitte üldkeeles.

Uutele sõnadele kuju andmisel eelistas Aavik keeleminevikku, tema uus-tüvedel on ikka ja jälle keeleajaloo tunnused. Ta leidis, et ebaproduktiivseks muutunud tüvevokaalid *-a* ja *-u* on suursugusemad kui produktiivne *-i*, et tüvevaheldused, eriti laadivaheldus ja tegusõnade konsonanttüvi (*sembama* : *semmata* 'külge tõmbama', *numelema* : *numelda* 'kahe vahel olema') ning üleüldse kõik arhailine on vähem banaalne kui reeglipärasus.

Kirjeldades Turgenevi novellide tõlke sünnitusvalusid (307–309) ja Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsete juttude” redigeerimist uuenduslikku keelde (323–326 jm), loetleb ta kümneid uusi tüvisõnu, millest suur osa on ju õnnestunud. Eriti sobivad oleksid need sõnad siis, kui nad oleksid keeles olemas olnud esivanemate pärandina. See märkus ei ole mõeldud Aaviku leidlikkuse halvustamiseks. Aaviku taotluseks oli võimalikult mitmekesine keelevahendite repertuaar. Selleks pani ta kokku keeleajaloo erinevad ajastud, tänapäevased ja arhailised muutmistüübid. Aavik eelistas keeruliste reeglitega morfoloogilisi tüüpe ning selles põhimõttes ta järeleandmisi ei teinud, kuigi praktiseeriva õpetajana pidi ta teadma, missugused morfoloogilised tüübid on õppijatele kerged ja missugused rasked.

a- ja *u*-tüveliste nimisõnade hulgast võib leida nii täiesti kunstlikke (*nisva* : *nisva* 'pahe, patt', *naum* : *nauma* 'puuvili', *sõun* : *sõunu* 'hää, kõla') kui ka teiste keelte assotsiatsioonidel põhinevaid (*mork* : *morga* 'pimedus, vn *мрак*', *loir* : *loiru* 'auhiilgus, pr *gloire*'). Konsonanttüveliste tegusõnade hulgast leiab nii kunstlikke (*numelema* : *numelda*) kui ka selliseid, mis on kombineeritud määrsõna ja tegusõna ühendist (*kaatma* : *kaadan* 'korda saatma', *võstma* :

võstan 'vastu võtma', *vylltma* : *vyldan* 'üle võtma'). Kuigi Aavik seda ei märgi, on saksa keele *Hof machen* 'kurameerima' läbinähtav tegusõnas *hoovistelema* : *hoovistella* : *hoovistelen* 'kellelegi (naisele) hoovi tegema' (543, 633, 712; kuid on küsitav, kas sõnaseletus 'hoovi tegema' ütleb midagi saksa keelt mitte-orskavale eestlasele).

Mõned Aaviku uuendused on olemasolevate sõnade häälikulised teisendid: *ketkestama* (713) < *katkestama*; *põgu* : *põo* : *põkko minema* (658) < *pagemine*, *põgenemine*; *siham-suham* (667) < *sihin-sahin*.

Soome keelest võttis Aavik sõnu üle nii muutmata kujul kui ka neid mingil määral eestistades. Soome sõnade ülevõtmisega kaasnes nende tihti eesti keelele sobimatu fonotaktika. Järgnev on ainult lühiloend Aaviku „Ideepe” soome sõnadest, mille hädavajalikkuses võib kahelda: *aego saama* (173), *paljo aegosaav riigimees* (284), *alue* (348, 540), *asu* 'kuju, vorm' (392), *hööduma* 'sm *hyötyä*' (690), *kerdoma* (713), *kygenema*, *laihtuma* (653), *melgone* (714), *muga* (641), *mutkikas*, *paitsi* (Aaviku soovitatud II välde on küsitav), *pohtima* : *pohin* (313), *rappetuma* (680), *savutama* (509), *vaeldamine* (719), *vail* (58).

Fennismid esinevad Aavikul sõnakolooniatena: võib mööduda lehekülgi ilma fennismideta, ja siis on äkki teksti tipitud mitte just kõige vajalikumaid soome sõnu: *kerdoda*, *yhä tugalamaks*, *rymu* (175–176; viimane on „Ideepe” esimese osa sõnastikus märgitud kunstsõnana, teise osa sõnastikus prantsuse mõjuga kunstsõnana, seega arvatavasti < *rumeur*; *rymy* on ka soome keeles olemas tähenduses 'kära, lärm'; see ei saanud Aavikule teadmata olla).

Elades oma keeleuuenduslikus ja võõrkeeltest tõlkimise maailmas, võis Aavik hakata loomulikult eesti keelest võõrduma, talle võis hakata paistma, et eesti keel vajab otse igas kohas ümbertegemist.

Selle poolt räägivad juhuslikud sõnad ja grammatilised vormid, mis 700 tihedal leheküljel tulevad ette ainult korra või paar: *see* : *sehe* (592) nagu *maa* : *maha*, saksa keele eessõnaga *seit paar aastat* (616), ... *vyrst pojandab lapse....* (667). Kindlasti on *pojandab lapse* leidlikult tuletatud, värske ja huvitav, aga tütre puhul ei tuleks see välja, siis tuleks ikkagi ütelda *lapsendas tüdrukku* (*tütardas* oleks jabur ja reeglikohane *tütrendas* pole pooltki nii elegantne kui *pojandas*); ka *lapsendas poisi* tuleks toime ilma *pojandamiseta*. Hetkepähapist näib olevat tollal veel eesti keeles kodunematu *eu*-diftongiga *leuded* 'pehmed' *ilmad* (692; otseülevõtt soome keelest < *leuto*); või kas on vaja omaette sõna *rell* : *rella* tunnikella jaoks (717; ja siis veel *seinrell*; 718)?

Aaviku meelepaha kutsuvad esile mõningad omapärased eesti liitsõnad, mille tähendus ei sõltu osiste järjekorrast: *tasapisi* = *pisitasa*, *segiläbi* = *läbi-segi*. Aavik keelaks esimesed variandid (170, 519). Nendele saab lisada veel *meelepaha* = *pahameel* (vrd: *meelehea* ja *heameel* pole sugugi sama tähendusega).

Satub ka, et Aavikul endalgi läheb oma kunstsõna meelest: üldiselt on tal majad *yhe-*, *kahe-*, *kolmevooksed*, aga üks puumaja on *ühekordne* (103).

Uute eesti tüvisõnade leiutamise palaviku kõrval näib Aaviku võõrsõnatarvitus paradoksaalne. Aaviku võõrsõnad on mõnikord vanamoodsad (*materjaal*, *restoraan*, *kartotekiseerima*), vene või saksa keele pärased (*apsats*, *front*, *heft*, *kollega*, *korridor*, *list*, *liiferdama* (629: „*Ka liiferdas ta rikkaile härradelle noori tydrukoid armokesteks....*”) või väga erudeeritud (*anodiinne*, *afrontima* < ? pr *affronter*, *lastsiivne tants* 'häbitu kiimaline tants' < lad, *ogiivvölv* 'gooti teravkaarvölv' < pr, *pandaanid*, *ruiin* 'ruineerimine' jpt).

Kunsttüvede väljamõtlemine oli Aaviku hinnangul raske töö, mis tal enda arvates enamasti õnnestus. Aaviku kriteeriumide järgi see nii ongi, aga need kriteeriumid on *ad hoc*, vastavalt hetketundele.

Mõnd foneetiliselt homogeensetki kunstsõna ei saa õnnestunuks pidada: *malnis* 'juuresolev' (ka verbina *malnitsema*; 465) ja *älnis* 'äraolev' liituvad foneetilise ja morfoloogilise tüübi poolest omadusi väljendavate sõnadega nagu *sulnis* 'meeldiv-magus (*sulnid mõtted*)' ja *miivis* 'naiivne'. Seetõttu tenderib assotsiatsioon paigutama kõik nad kokku ühe tähendusvälja sõnadeks (vrd ka *jaunis*, *jallis*, *kallis*). Ent Aaviku tahe on *malni* ja *älni* pannud tähendama ruumilisi suhteid: *malnid* 'juuresviibivad' ja *älnid* 'äraolevad' *sõbrad*.

Mõni Aaviku kunstsõna on Aaviku antud tähenduse kaotanud ning meie ajal hakanud tähendama hoopis midagi muud: *üllitama* 'ässitama' > 'trükis avaldama', *heroiin* on Aavikul mõistetavalt 'kangelanna' (589), *tiivik* : *tiiviko* 'majatiib' (655) on muutunud pigem tehniliseks terminiks.

Aaviku keeleuendustaotlused grammatikas

Et ühel grammatilisel vormil on erinevaid funktsioone või et sama funktsiooni väljendatakse erinevate vormidega (eesti keeles näiteks sihitise käänded), selline olukord kujuneb kõigis loomulikes keeltes keele muutumise tõttu täiesti paratamatult. Keelekorraldus – ja keeleuendus on keelekorralduse üks meetodeid – saab seda olukorda ainult väga vähe muuta. Üheski keeles ei ole nii, et käänatel, ees- ja tagasõnadel ning infiniitsetel verbivormidel oleks ainult üks funktsioon.

Kui püüda mitme funktsiooniga grammatilise vormi igale funktsioonile leiutada uus omaette grammatiline vorm, siis on tulemuseks suur grammatiliste vormide hulk, millest igatüüpi kasutamissagedus langeb, nii et vormistiku kinnistumine muutub raskemaks. Aavik aga töötas just põhimõttel igale funktsioonile omaette vorm. Kuid tema endagi tekst tõendab, et mõnda uuendust ei kasuta ta kümnete lehekülgede ulatuses ühtki korda.

Uute grammatiliste vormide leiutamisel tuleks arvestada nende hääldatavust (fonotaktilist sobivust) ja seda, et nad ei oleks vastuolus keele tüpoloogiaga. Aavik ei hoolinud kummastki nõudest: tema leiutatud gerundiivid on hääldamise seisukohalt problemaatilised ning *no*-genitiiv ja artikkel pole eesti keele tüpoloogiaga sobitatavad. Aaviku uuendusettepanekud sõltusid tema võõrkeelteoskusest ja tõlkimistegevusest. Araabia muinasjutte lugedes leidis ta, et eesti keeles oleks vaja artiklit ning selleks sobiks araabia keele silp *el*: „*sambarikas*; vrd.: *el sambarikas*” (66).

Grammatika radikaalsed uuendused on Aavikul mõttes olnud aastakümneid. Enamus järgneva loendi ettepanekutest on esindatud juba „Keeleuenduse äärmistes võimalustes” (1924), kuid alles „Ideepes” sai ta neid piiranguteta kasutada. Järgnevas analüüsitakse üksnes Aaviku kõige suurejoonelisemaid eeteid, mis heidavad valgust tema mõtteviisile ja keeleuenduse ideoloogiale.

Suurimate ja tähtsaimate keeleuenduste hulka arvab Aavik (6–8):

- **ma-infinitiivi käänded** *-maks*, *-maga*, *-mani*, *-malt*, *-mast*;
- **n-agentaali**;
- **umbisikulise es-gerundiivi** (*kõnet peetaes* = 'kõnepidamise ajal kellenegi teisen'; 8);

- **nue- ja tue-gerundiivid** (*teinue* = olles teinud; *möödutue* = kui ollakse möödutud);
- **-tulg : -tulje** (*-tud* olek, *-tus*; *tapetulg* = 'tapet olek');
- **-neip : -neiba** (nt *märterneip* = 'märter olemine')
- **-lisiv : -lisve** (*-lisus*);
- **no-geeniivi**;
- **kelled-milled, kende-minde, kendel-mindel** jne;
- **käänamise õnneto : õnnetoma : õnnetond**;
- **pärisnimekujulise omadussõna eestineen : eestineena või eestinesk : eestinesa** (nt *eestinesk rahvaluule*).

ma-infinitiivi käändevormid

ma-infinitiivi käändevormide väljaarendamise arvas Aavik kõige tähtsamate keeleuuenduste hulka. Osa *ma*-infinitiivi käändevorme on ammu nn ametliku grammatikasse inkorporeeritud, osa on uuenduslikud, aga ka esimestele leidis Aavik uusi funktsioone. Kui vajalikud-otstarbekad need uuendused on?

Seesütlev (inessiiv): -mas

ma-tegevusnime seesütlevale on Aavik leidnud uudse funktsiooni, mis ühes näitelauses väljendab kolm korda tähendust (*seisneb*) *selles, et + da*-infinitiiv: „Kogu töö seisneb koostamas sobiv vigade nomenklatuur ja jaotamas need eri vihikoisse ning siis moodostamas neile harjotuslaused” (431). See on hoiatav näide Aaviku kergekäelisusest: tuli pähepist proovida *mas*-vormi uudes funktsioonis ja läks lahti! Kuigi tulemuseks on ainult ühe sidesõna *selles et* kokkuhoid: *Kogu töö seisneb selles, et koostada ...*

Seestütlev (elatiiv): -mast

-mast on eesti keeles *ma*-infinitiivi käändevormina eitava sisuga konstruktsioonides olemas ka ilma keeleuuendusest: *keeldus tegemast, hoidus embamast* jne. Aavik kasutab seda vormi ka teistsuguses seoses: „... Maaša oli õnneto pidamast lahkuma armsate kasuvanemate juurest...” (637). See on väga harjumatu *mast*-vormi kasutamine ega ole parem kui „...Maaša oli õnneto, et pidi lahkuma...” Sama käib järgmise näite kohta: „... kahetsesin mitte näinumast kogu filmi” (676). Kui 700 leheküljel on seda vormi uudes seoses kasutatud ainult paar korda, siis võib kahelda, kas uuendus on elujuline. Lisaks on nende konstruktsioonide tähenduse analüüs üsna raske (*pidamast* on määratlemata ajaga, *näinumast* on minevikuline).

Alaltütlev (ablatiiv): -malt

-malt on hetkeüü moodi vorm, mille grammatilise tähenduse analüüs on problemaatiline: „See karjamaa on mulle väga tuttav mu olemalt säälpoisina rohkesti viibind...” (583). Aavik ise on seda kasutanud võib-olla ainult üks kord 700 leheküljel.

Rajav (terminatiiv): -mani

Sellegi vormi kasutamine on Aavikul väga harv, aga siis talle järsku justkui meenub see *-mani* ja kahel järjestikusel päeval kirjutab ta: „Läksin koguni soovimani....”, „Läksin koguni kavatsemani....” (220). Need näited on selle vormi soovitamiseks üsna ebasoodsad: luua uus grammatiline vorm väheste konstruktsioonide jaoks on keele jaoks ebaefektiivne investering. Üpris kohmakas on „...sellal ei jõutud välja andmani.... valikkogulmat....” (272).

Saav (translatiiv): **-maks**

„*Ta läheb ... kalmistolle otsimaks sääl yles oma naise haua ...*” (674). See vorm on ka nn ametlikus grammatikas harva kasutatavana olemas ja Aavikulgi on ta ülimalt harv.

Kaasaütlev (komitatiiv): **-maga**

Uuendusliku *maga*-vormi asendajateks tavalises kirjakeeles on *des*-vorm, harvem *-misega* või *da*-infinitiiv: „... see mul yndis esmakordselt toetamaga viiuli kaela otsa vasto seinä” (69) = ... *toetades*...; „... talle andmaga suuremad karistamise võimalused.... ” (138) = ... *talle andes*...; „*Ma teen õpilase intelligentsi astme kindlaks pelga laskmaga teda sõnade välteid määrata*” (286) = ... *pelgalt lastes*... (selline intelligentsiastme määramise viis ja sellest järelduste tegemine on kindlasti ebaobjektiivne); „*Ylalpidamist.... hankis ta alul andmaga klaveritunde*” (664) = ... *andes*...; „...*tema oli vyrsti veel kymme korda rohkem solvand võrgotamaga vyrstinna abielu rikkoma temaga....*” (679) = ... *võrgotades*...

Mingit selget paremust *maga*-konstruktsiooni kasutamine ei anna.

Gerundiivid: isikuline **-nue**, umbisikulised **-ta-es**, **-tue**

Gerundiiv on tegusõna mittepöördeline (infiniitne) ehk sekundaarvorm, mis väljendab lause põhiverbiga samaaegset tegevust, seda määrsõnaliselt iseloomustades (saab küsida *mil viisil? kuidas? mida tehes? mis olukorras?* jt). Eesti normgrammatikas on ainult üks gerundiiv – *des*-vorm –, nt *Maal puhates ta närvid rahunesid. Hüpates pääses tarast üle*.

Teiste keelte eeskujul tahtis Aavik eesti keelde tuua täiendavate grammatiliste tähendustega gerundiivivorme. Tema uute gerundiividega seondub hääldamisprobleeme: umbisikulist *es*-gerundiivi tuleb hääldada kahes silbis (*peeta-es*), kuidas hääldada *nue*- ja *tue*-gerundiive, seda Aavik ei ütle (vt Fonotaktika).

-nue (= *-nuna*, *-nud*, *olles -nud*)

-nue asemel võiks enamasti seista *nuna*-vorm (või *olles -nud*): „*Väljunue tookord ta juurest....*” (210); „*Koju naasnue anti talle äsja saabund kiri....*” (672); „*Seda hakkasin tegema näinue Pöide kirikut.*” (*kirikut u-ga*; 99); „*Lugenue läbi selle ligi 600-lehekyljelise raamatu....*” (216).

Nagu mõne teisegi uuenduse, nii unustab Aavik ka *-nue* kasutamise pikaks ajaks, ja kui see meelde tärkab, siis tuleb uuenduslikku vormi robinna: „*Kui ärkab, on vaenlaste salk juba ära läinud, röövinue paljaks ja põletanue talo ning tapnue ja vangi vedanue mitmed Kalevipoja mehed....*” (270).

-nne on *nue*-gerundiivi variant pikema tüvega sõnades (362): *Otsustanne* (= *olles otsustanud*) *sedä....* (40); „*Lõpetanne kooli....*” (= *lõpetanud*; 460); „*Siis tööst tydinenne* (= *tüdinuna*) *lamaksin kušetil....*” (534); „... *toon.... liigub selle saavutanne kohe keskjoone poole....*” (= *olles*) *selle saavutanud, liigub toon....* (71; viiulimängust).

Umbisikulisele *tue*-gerundiivile sellelaadset varianti Aavik pole esitanud, kuigi on ilmselt taotlenud oma gerundiivide süsteemis sümmeetriat: oleviku ja mineviku gerundiivid nii isikuliselt kui ka umbisikuliselt.

Umbisikuline *-ta-es*

„See *muidogi muutvat Saksamaa seisukorra rahu tehtaes soodsamaks*” (313). Aavik soovib grammatiliste vahenditega teha vahet, kas rahu teeb Saksamaa või Saksamaale tehakse rahu (nagu näitelauses). Niisuguseid erinevusi ei pea väljendatama grammatiliselt. Paarist selle gerundiivivormiga näitest „Ideepes” on üks selge tähenärimine: „... *sulg*,... *mis ei kratsi kirjutetaes*.” (21) tähendab, et mitte *sulg* ise ei kirjuta, vaid *sulg* ei kratsi, kui temaga kirjutatakse! Tavalisest *des*-vormist aitaks küll: *See sulg ei kratsi kirjutades*. See vorm on üle võetud soome keele grammatikast (passiivi inessiiv).

Umbisikuline *-tue* (= *kui ollakse -tud*)

„*Saueaugust möödutue tõuseb tee järsku kõrgemaks*” (100). „Ideepes” esineb seda vormi üliharva.

Tuletusliited *-tulg* : *-tulje*, *-neip* : *-neiba*, *-lisp* : *-lispve*

-tulg* : *-tulje* : *-tulge (*-tud* olek, *-tus*) – sedagi ülitähtsate hulka arvatud uuendust ei esine „Ideepe” tekstis kümnete lehekülgede jooksul ja siis äkki on mitu sellist vormi: „*Puudega kaetulje tõtto valitses selles uulitsa osas teatav niiskus...*” (575); „...*elada puhtas ja turvalisves eraldetuljes*.” (579); „...*õpetajad annaksid... kirjaliko harjotusylesande, mille tehtulge nad järgmisel tunnil kontrollivad...*” (321).

Normaalkeele *tus*-liide, mida Aavikul asendab *-tulg*, väljendab ka aspektilisust – näiteks harjutuse tehtust, sooritatust.

-neip* : *-neiba* : *-neipa – *märterneip* = märter olemine (6); „... *vist mõjus mu inspektorneip eestikeele õpetajaisse...*” (143). Siin on eos olemas koguni aega väljendav nimisõna tuletusliidete süsteem: *märterneip* olevikus, minevikus, tulevikus (nt *märterneip*, *märternoip*, *märternuip*). Aavik on jäänud poolele teele : *-neiba* lõpuni mõtlemine peaks sinna välja viima.

-lisp* : *-lispve (II välde) : ***-lispve*** (III välde) – ametlikus keeles *-lispus*: „... *elada puhtas ja turvalisves eraldetuljes*” (579).

Nõrgaastmelisi *-tulje* ja *-lispve* tuleks hääldada II vältes. Aga proovitagu eelnevaid näiteid häälega lugeda: kipub tulema III välde. Aaviku radikaalsed leiutused sobituvad halvasti isegi eesti keele lauserütmiga, mille asjatundja Aavik oli.

k-relatiiv

Radikaalne uuendus oli süntaktiliste funktsioonidega *k*-relatiiv. Sellega tahtis Aavik eesti keelde luua vene keele võimalustega võrdväärse, põhisõna suhtes järelasetusega täiendina funktsioneeriva käändelise verbivormi. Aavik väidab *k*-relatiivi leiutanuvat alles Rootsisis 19. juulil 1949, seega on *k*-relatiivid „Ideepesse” lisatud päeviku ümberkirjutamisel 1950. aastal (8). Seegi näitab, et Aavik on „Ideepes” öeldavat hoolikalt viimistlenud.

Uus vorm võimaldab vältida täiendlauset alustavat siduvat asesõna, enamasti muud ei midagi (lauseanalüüs muutub natuke). Kui *k*-relatiivi aluseks olevad kesksõnalisel täiendil tuua põhisõna ette, siis kaob ka see efekt. Koma ärajätmine *k*-relatiivse täiendi ees raskendab lausest arusaamist, Aavikul on nii komaga kui ka komata näiteid.

„...gymnaasiumi, baseeruvak 4-klassilisel algkoolil.” (129) = ... mis baseerub ... = ...4-klassilisel algkoolil baseeruva gymnaasiumi; „... nagu inimene läbipõdenuk raske ja pikaldase haiguse.” (176) = ... kes on läbi põdenud ... ; „... piltidel määratuk fantastilistele jutustustele...” (273, joone all); „Ma ise loen meeledli kommentaare lisatuk belletristilistele teostelle.” (= belletristilistele teostelle lisatud kommentaare; de-mitmus Aaviku eelistatud *i*-mitmuse asemel; 307); „Ja mis saab siis maadest praego nandetuk sakslasin....” (561) = ... praegu sakslaste poolt okupeeritud maadest.

Viimases näitelauses võimaldab *k*-relatiiv + agentaal ehk tõepoolest iva-ke kompaktsemat väljendust. Aga küsimuseks jääb: kui kaugemale saab kunstliku grammatikaga minna, et säiliks järjepidevus uuenduste-eelse grammatikaga?

„Ideepe” esimese osa keelelises kommentaaris esitab Aavik relatiivist uue, fonotaktiliselt küsitava *g*-lõpulise variandi ja näiteid selle kasutamisest: „... see ei sobi teoseile määratug noorsoole...” (362) = *see ei sobi noorsoole määratud teostele*. Mõni sellise vormi näide on tekstiski: „Ta eluloost paigotetug ta kogut teoste etteotsa ja kirjutetug ta austajan...” (681).

k-relatiiv sageneb „Ideepe” teises osas. Aavik on päeviku ümberkirjutamisel pidanud vajalikuks tuua sellest vormist rohkem näiteid. Oli ju Aaviku mõtteks permanentne keeleuuendus. Omaendagi varasemaid keeleuuenduslikke tekste oleks ta hiljem tahtnud töödelda veelgi uuenduslikumaks.

n-agentaal

Aavikule meeldis keeruline grammatika ning agentaal on selge sellekohane näide. Agentaal on tegijat väljendav kunstkääne, mida Aavik ise küllalt sagedali kasutas. Mõni tekstilõik on tal läbinisti agentaalne (tihti ka umbisikuline). Näiteks „Ideepe” leheküljel 335 on kümnes reas viis agentaalivormi, aga siis võib minna palju lehekülgi ainsagi agentaalita. Mitu agentaali ühes lauses muudab lause raskesti analüüsitavaks: „...maja purusteti venelasin samal aastal Kuresaare vallotamises sakslasin” (579).

Tänapäevastes tegijafunktsiooni käsitlustes pole isegi viidet Aavikule, nii täielikult on agentaal keeleuurijate teadvusest kadunud (nt Sakhai 2011). Et agentaal on eraldi käändena tarbetu, seda on omal ajal nentunud ka Valter Tauli (1982b: 24).

Agentaaliga lausetes oleks nimetav, omastav, alalütlev või mõni muu kääne agendifunktsiooni väljendamiseks sama hea: „Kes õlle toond kelnerin laseb endale klaasi täis valada....” (76) = ...kelneril ...; „Ta oleks lasknud end sinna Saksa kommunistiden kutsuda....” (108) = ... Saksa kommunistidel kutsuda ...; „... haridusministeeriumin enesen algatet õpikoil....” (141) = ...haridusministeeriumi enese ...; „... mõned minun kirjutet või tõlgit raamatud....” (432) = minu kirjutatud; „... minun algatet ja eedet rohkeid uuendeid....” (468) = ... minu algatatud...; „... ilma laskmata end millengi häirida....” (45) = ...laskmata end millestki häirida ...; „...poogen nagu magneedin semmatuna liibub keelte külge....” (71) = ...nagu magneedist tõmmatuna ...

Agentaaliga lause on sageli umbisikuline, ent umbisikulisust kui markeeritud kategoriaalset vormi on raskem analüüsida kui isikulist. Aaviku laused „...sellast eedet pole Saksamaan tehtud....” (25); „Selle teostamist peaks.... kooridioneeritama sellekohasen eriasutusen.” (27); „...kui sellane kool oleks asutet.... kellengi rikkan mehen....” (191); „Viimane hirmus hoop anti meile venelasin ...”

(247) oleksid lihtsamad isikulises tegumoes: ... *sellast eedet pole Saksamaa teinud*; ... *peaks koordineerima ... sellekohane eriasutus*; ... *kui sellise kooli oleks asutanud ... keegi rikas mees*; Viimase hirmsa hoobi andsid meile venelased. Umbisikulisus pole neis lauseis loomulik, vaid grammatiline transformatsioon, mis tuleneb üksnes soovist väljendada tegijat *n*-agentaali abil.

Mõnikord võimaldaks agentaal tõepoolest kompaktsemat väljendumist: „*Sääl ei olnud ka seda rääderdamist [‘kiusamist’] kaasõpilasin.*” (206); „... *poeg Vambola kasvateti yles sugulasin....*” (486). Kuid Aavik kasutab vahel ka ise agentaalita konstruktsiooni *omastav + poolt*: „... *vabatahtliko osavõtmisega õpilaste poolt....*” (360; järjekindel keeleuuendus ütleks: *õpilasin*).

Ükski keel ei saa endale lubada luksust, et iga tähendusfunktsiooni jaoks kujundataks oma grammatiline vorm. Ka ungari keele 28 käändest ning subjektiivsest ja objektiivsest konjugatsioonist ei piisa selleks.

Aavik oli valmis agentaalile andma lisafunktsioone, väites et „*Kaks musta täkku.... von seltener Schönheit....*” ei sobi eesti keeles ütelda seesütlevaga, küll aga agentaali abil: „*Kaks täkku haruldasen kenadusen*” (494). Et keeleuuduse aegadel kasutati ka lõunaeestilist *n*-lõpulist seesütlevat, siis oleks selle sõnaühendi grammatiline tõlgendus seesütlevana ainuloomulik, seda enam, et mingit tegijafunktsiooni siin pole: „*Kaks haruldases kenaduses täkku*”.

Agentaali vormilist kokkulangemist lõunaeesti seesütlevaga (vt näidet „...*peaks ...koordineeritama sellekohasen eriasutusen*”) pidas Aavik tühiasjaks, sest ta taunis väljasuremisele kogu lõunaeesti keele.

no-genitiiv

Aaviku mõtteks oli *no*-genitiiviga luua eesti keelde võimalus vältida omastavakujulisi nimisõnalisi täiendeid põhisõna ees – *no* peab järgnevale, vormiliselt nominatiivis olevale sõnale andma genitiivi funktsiooni: *venna raamat > raamat no vend*. Eeskujuks olid indoeuroopa keeled, kus põhisõna tihti eelneb nimisõnalisele täiendile (vn *книга брата*, sks *das Buch meines Bruders*).

Eesti keele morfoloogia ja süntaksi tüpoloogia ei anna *no*-genitiivile mingit šanssi. Viguri pärast (vrd laste *bi*-keelt) võiks seda keelemängus kasutada, kui osataks järgida Aaviku mudelit. „Ideepes” trükitud *no*-genitiiviga lausete põhjal otsustades ei õnnestu see tihti Aavikul endalgi. Igatahes vastuoludeta laseanalüüs paljudes *no*-lausetes välja ei tule. Ei või ka olla kindel, et Aaviku päeviku ümberkirjutajad on tema konstruktsioonist alati aru saanud ja *no*-lauseid õigesti edasi andnud.

Lause „... *hakkasin tõlkima no Turgenevi novellide valimik....*” (8) on keeleuudendusliku grammatika seisukohalt vigane: ainus nimetavas käändes sõna on *valimik*, see aga on sihitis (*tõlkima mida?*); *no* peab andma genitiivi funktsiooni talle järgnevale nimetavas käändes nimisõnale, seega oleks Aaviku järgi õige ... *hakkasin tõlkima valimikko no novellid no Turgenev*.

Paljas *no* lisamine ei tee lauset keeleuudenduslikuks: „... *mu tõlkes no Turgenevi novellide teises valimik-kogulmas ei ole häid eestikeelseid vas-teid....*” (350); „...*kaalusin võimalust tõlkida no Huysmans'i „A rebours”*” (61). Jäetagu *no* ära ja kõik on arusaadav, nagu sama mudeliga lauses ilma segava *no*-ta: „*Mul on olnud kavatsus tõlkida ka valimik Maupassant'i novelle....*” (62).

no-lauseid on raske analüüsida, isegi kui tundub, et *no* on Aaviku (mitte eriti detailse) reeglina määratud kohas. „... olen seda katsond teha oma parandet väljaandes *no* „Kalevipoja” Sissejuhatus ja I lugu” (269); „Silmi avavalt mõjus minule ja Grünthalile ka lugemine *no* Grenzsteini raamat „Herrenkirche oder Volkskirche”...” (454). Sama lausesisu traditsioonilisse väljenduse transformeerituna polekski kohmakam: ... olen seda katsond teha oma „Kalevipoja” Sissejuhatus ja I loo parandet väljaandes; ...Grenzsteini raamatu „Herrenkirche oder Volkskirche” lugemine ...

Järjestikuseid *no*-genitiive on veel raskem analüüsida: „... viimistlemine *no* mu redigeering *no* Kreutzwaldi muinasjutukogulm...” (597) = *minu* Kreutzwaldi muinasjutukogulma redigeeringu viimistlemine... Ei saa eitada, et järjestikused genitiivid (*minu* Kreutzwaldi muinasjutukogulma redigeeringu) pole eriti elegantsed, ja kui selline rida läheb pikaks, siis kerkib ka reaalasjas analüüsitavuse küsimus. Aga järjekindla *no*-genitiiviga poleks lugu parem. Keeles on valdkondi, kus otseteed ideaallahenduseks pole.

Esteetilisest vaatekohast võib küsida, kas lause „See oli isa *no* see Edith...” (532) on ilusam kui „See oli selle Edithi isa...”

no-genitiiv on algusest lõpuni läbikukkunud projekt.

Käänamistüüp õnneto : õnnetoma : õnnetond

	Ainsus	Mitmus
Nimetav:	<i>tänamato</i>	<i>tänamatomad</i>
Omastav:	<i>tänamatoma</i>	<i>tänamatonde</i>
Osastav:	<i>tänamatond</i>	<i>tänatomaid</i>

Kas on lihtne? Kas keskvõrded *erapooletomam* (234) ja *ootamatomam* (682) on lihtsad? Kas *erapooletomama* ja *ootamatomama* kõlab kaunilt ja on kooskõlas põhimõttega, mis teisel seletab, kui inetu on ühetaoliste silpide kordumine? Aavik on eesti keelt lühisilpide rohkuse pärast nimetanud mulisevaks keeleks (506) ning tema enda arvates oli tal sihiks vähendada lühisilpide lähedast järgnemist (522). Aga siin?

Põhiprobleem on siiski grammatiline tähendus: kui *ootamatuma* ja *tänamatuma* on keskvõrde tähendusega, siis on vastutustundetu fanatism hakata nõudma, et keskvõrre tähendaks algvõrret. Ja ainult selle tõttu, et Aavik soovib nii, sest nii on arhailine ja soomepäranne.

Aavik teeb asja veel ettearvamatumaks. Essiivi vormideks on tal *uskomato* (449), *asustamato* (451), *tundmatona* (676), mitte *uskomatomana*, *asustatomana*, *tundmatomana*, nagu omastavast moodustatud käändevormid peaksid olema. Keskvõrde essiivid peaksid Aaviku käänamissüsteemis olema *uskomatomamana* ja *tundmatomamana*, aga ka Aavik ise ei usaldanud algvõrdegi essiivi kasutada üldreegli kohaselt. Aaviku määrsõna *halastatomamin* (478) on tema grammatika seisukohalt vormiliselt algvõrre, aga seda kasutatakse määrsõna keskvõrde tähenduses. Ei ole see ka peenem, ots-tarbekam ega suursugusem kui *halastatomumalt*. Ka nelja nasaali hääldamine ühes sõnas (*-matomamin*) on päris raske kõnetehnika harjutus.

Erinevad mitmuse vormid ja sõnamuutmissüsteemi meelevaldsus

Aavik eelistas lühikest mitmust. Juba tema ajal oli kooliski õpetatavaks põhimõtteks kasutada sõnaühendites üht tüüpi mitmust, mitte erinevaid mitmuse moodustamise viise kõrvuti. Aaviku „Ideepe” trükivariandis eiratakse seda juhust, kui sõnaühendi ühes sõnas saab kasutada Aaviku reeglite kohast lühikest mitmust, teises aga mitte: *huvitavi kergloetavi lugemispalade* (15), *saatuslikomi vigade* (25), *mugavi interjööride* (26), *teatavi viiside* (70), *kirjeldetavi ja jutustetavi nähtuste* (558), *laeni ulatavi riidekappide* (614). Stiilsed variandid oleksid *laeni ulatuvate riidekappide* või *laeni ulatavi riidekape*.

Esitatud näidetestki selgub, et Aavik on mitmuse omastavasse juurde tekitanud mitu keeleuenduslikku varianti: *saatuslikoma* : *saatuslikomi* (ains ja mitm om), *mugava* : *mugavi*, *loetava* : *loetavi*.

i-mitmuse omastava tüvele liitis Aavik ka komitatiivi käändelõpu, mida nn ametlik keel ei lubanud: *kirjastajaiga* (42), *kehtivaiga* (455), *kappriiul raamatuiga* (506), *uulitsaiga* (530, 573), *tuttavaiga* (591), *otsustetuiga* (598), *kerjajaiga* (635), *õnnetomaiga* (666).

Nn ametliku eesti keele mitmus on nagunii küllalt tüüpiderohke: *de*-mitmus (*kappi+de+l*), *i*-mitmus (*raamatu+i+l*) ja tüvemitmus (*sõnu+l*, *jalu+l*, *käsi+l*). Aavik püüdis laiendada tüvemitmuse (kõige erandlikuma mitmuse-tüübi) piirkonda reeglipärase *de*-mitmuse arvel.

Aavik ei lasknud enda ligidalegi mõtet, et keel on süsteem, milles arhailine ja erandlik ei saa olla valdav. Käänamist *viimne* : *viimse* : *viimist* (699) on ju võimalik sobitada eesti käänamissüsteemi, aga see ei esinda produktiivset tüüpi, vaid ikka ja jälle erandlikku. Erisusi leidub isegi käänamistüüpides, milles nendeks pole mingit põhjust: *korter* : *kortri* (609, 611, 673, 693), aga *trahter* : *trahteri* (680, 682).

Aavik soovib kasutada ka instruktiivi, „...seda nii elegantset käänat...” (171). Aavikul endal esineb elustet instruktiivi ülimalt harva: „*Naine langes lõhestet kolbi surnult maha*” (673). Muidugi pole see elegantne vorm süstemaatiline käänne, vaid keele arhailistest kihtidest välja kaevatud määrsonavormide ümbertõlgendus käändevormiks.

Pärisnimelised omadussõnad

Aaviku pärisnimelised omadussõnad (78–80), mida nn ametlikes grammatikates kaua aega nimetati käändumatuteks omadussõnadeks, on pärisnime omastavakujulised täiendid sellises funktsioonis nagu *eesti kirjandus* või *slaavi rahvad*. Soome keeles on sellistel täienditel omadussõna tuletusliide: *saksalainen filosofia*.

Ka uuendatud eesti keeles saaksid pärisnime kujuga täiendid Aavikult erilise tuletusliite: kas *-laanne* : *-laanse* (*eestilaansel rahvaluulel*, *venelaansel kõögil*) või siis *-naan* : *-naane* : *-naant* (*eestinaan rahvaluule*, *eestinaant rahvaluulet*, *eestinaanes rahvaluules*, *slaavinaanil rahvail*). Soome *-lainen* / *-läinen*-liitliite eeskujul tehtud *-laanne* ei ole järgsilpide struktuuriga, aga *-naan* pandaks käänduma arhailise *joon*-tüübi eeskujul.

Paar päeva hiljem leiutab Aavik uue variandi: *-nane* : *-nase* ja siis kohe veel võimsama uuenduse: „*Eestineen kool ei osand õpilasi panna huvituma*

eestineenast rahvaluulest.” Kõik peab olema võimalik: „... meil tuleb julgeda teha koguni kõrvalekaldumusi eestifoneetikast” (79). Õieti siis *eestineenast foneetikast*. Aavik toob näiteid oma leiutisest: *veneneeni kombeid, juudineenad kaupmehed...* Muidugi näeb Aavik ka selle leiduse kasutamisel ette suure hulga erandeid.

Veel parem on laadivahelduslik *-nesk: eestinesk kirjandus : eestinesa kirjanduse : eestineska kirjandust* jne. Nii geniaalne idee on Aavikule tulnud 19. mail 1949 kell 16.20 mäe veerul apteegi taga (79; seega on osa sellest vaimlisest odüsseiast hilisem vahelekirjutus Rootsis). Aavik mõtles eesti keele täiustamise peale pingeliselt ka apteegi taga mäe veerul. Hiljem lisandub selles küsimuses uusi leidusi ja ka vahetegemisi: *inglise* ja *prantsuse* ei vaja selliseid sufikseid (kuna nad on nagu omadussõnad), aga *eesti, soome, aafrika, juudi, muhame(e)di, itaalia, jaapani* jne vajavad (78–80).

Selline on lõpmatuseni tõmmatud keeleuuenduse kurv. Keeleteadusega ega isegi keelekorraldusega ei ole sellel küll vähimatki puutepunkti.

Keeleuuenduse õppetunnid

Eesti kirjakeele arenguloo ülevaadetes on ammuseks tavaks vastandada Johannes Aaviku keeleuuendust ja Johannes Voldemar Veski juhitud keelekorralduslikku suunda, mis suurel määral tegeles tollal (1910–1930) ülimalt vajalike erialaterminoloogiate loomisega. Ei Aavikut ega Veskit saa pidada keeleteadlasteks. Veski laiendas keeles olemasolevaid tuletussüsteeme (tihti üle mõistlike piiride), Aaviku tegevus aga on loov leiutamine, keelemasina täiendamine ja ehtimine ilustustega, mis vahel parandavad, vahel häirivad masina tööd.

Aaviku ja Veski kõrval oli ja on eesti keelekorralduses ka tõsikeeleteaduslik suund, mis on ülekohtuselt jäänud Aaviku kärarikka keeleuuenduspropaganda ning Veski massiivse terminoloogia- ja sõnaraamatutöö varju. Teaduslikke vaateid keelekorraldusele esindasid Andrus Saareste ja Valter Tauli, ka Elmar Muuk lähenes sellele suunale. Primitiviseeritud müüt Aaviku ja Veski vastandlikest suundadest on kahjuks elujõuline ka tänapäeval.

Andrus Saareste tagantjärelehinnang Aaviku keeleuuendusele on õiglane ja heatahtlik: „Aaviku enda hea, ladus, nõtke ja rütmiline keel ja stiil ongi olnud uuendusliikumise peamiseks soodustajaks ja tema mõju teguriks, iga tahes suuremal määral kui tema teooria ja põhjendused. Kalduks isegi uskuma, et tema keel ilma uuendusteta on sama hea kui koos nendega, kui viimaks mitte paremgi. Tema osavus keelt käsitleda vabandab isegi uuendusi” (Saareste 1951: 56).

Õhku jääb küsimus Aaviku enda suulisest keelest. Aavik ise vist ei kõnelnud kuigi uuenduslikku keelt. Äärmuslik keeleuuendus jäi sisekõneks, mida ta ei kasutanud ka oma ilukirjanduse tõlgetes.

Torontos Orto kirjastusel 1954. aastal ilmunud Mika Waltari „Sinuhe” eestikeelse tõlke kohta ütleb Waltari uurija Panu Rajala, et Aaviku tõlget peetakse kauniks, maneerlikuks ja vananenuks (Rajala 2008: 508). Ka Aaviku tõlgitud Waltari „Turms Surematu” (Waltari 1959) ei näita erilist uuenduslikkust: selles leidub mõningaid põhjendatud kunstsõnu, keeleuuenduslikku stiili lauseehituses ning näpuotsaga grammatilist iseäratsemist. Kõik see ei

ületa tõlkijale lubatud stiilivabaduste piire, liialdusi pole (võimalik muidugi, et kirjastaja surve).

Aaviku usk keele kiirkorras ja meelevaldse ümbertegemise võimalikkusse on kahjuks vastavuses Eesti ühiskonna suure osa mentaliteediga, milleks on pigem usk furoorimeestesse, selgeltnägijatesse ja imearstidesse kui teadlastesse, pigem kiire rikkaks saamine aferistlike projektide kui töö abil. Selline suhtumine ei asenda teadlasi ja teaduslikku maailmavaadet. Ka Aaviku „teooria” ei asenda teaduslikku keelekorraldust.

Keeleuuendus oli edukas ainult nendes raamides, mis keele struktuurina oli ette antud. Rohkemat saaks taotleda ainult surve abil, ja nagu nüüd „Ideepe” põhjal teame, poleks Aavik tagasi kokkunud ka selle ees ei radikaalse keeleuuenduse sundkorras kehtestamisel ega Eesti ühiskonnaelu korraldamisel. Eesti ühiskonna õnneks niisuguseid võimalusi Aavikul polnud.

Märkus toimetamistöo kohta

Aaviku käsitsikirja ümberkirjutamine on olnud suur töö. Vigu täielikult vältida on siin vaevalt võimalik.

Autentsuse huvides on Aaviku enda võgrad trükisesse teadlikult sisse jäetud. Aga kui kommentaarid puuduvad, siis pole Aaviku ja ümberkirjutajate vead eristatavad. Vahel siiski: rindeteates „...nad on mito kyla ajand sakslaste toetuspunktide vahele...” (297) peab arvatavasti olema „...mitu kiilu/kiilo...”, muidu on lause mõttetu.

Saksa keeles on asjatuid vigu: *so wollen vir sehön spielen* (322; *wir schön*), *Vermächtnis* (356; *Vermächtnis*), *unsina* (358; *Unsinn*), *ausschiessen* (368; *aus-schließen*), *Niederlange* (368; *Niederlage*), *schüchter* (372; *schüchtern*), *beflanzen* (712; *bepflanzen*); *poitma* : *poidan* 'ära ostma (alkäemakuga)' saksa vasteks on antud *beobachten*, peaks nähtavasti olema *bestechen* (370). Selliste küsitavuste puhul oleksid Helgi Vihma ja Aili Norberg võinud paluda abi teistelt keeleinimestelt.

Suur töö on tehtud. Vaade eesti keele maailmale muutub – võib-olla mitte just nii, nagu „Ideepe” avaldajad kavatsesid.

Kirjandus

- A a v i k, Johannes 1919. Valik rahvalaule. Valind ja seletavate lisadega ning sõnadega varustand Johannes Aavik. Tartus: Istandik.
- A a v i k, Johannes 1924. Keeleuuenduse äärmised võimalused. [Tartu:] Istandik. [Teine, muutmata trükk, Stockholm 1974.]
- A a v i k, Johannes 1933. 20 Euroopa keelt. [Tartu:] Istandik. [Faksiimiletrükk Tallinn: Johannes Aaviku Selts, 2005.]
- H i n t, Mati 2011. Kas ynned sa olbama sirnangot? Johannes Aaviku visionäär-sus keeleteoreetilisest vaatepunktist. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 809–820.
- L a u g a s t e, Eduard 1948. Valimik eesti rahvalaule. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- R a j a l a, Panu 2008. Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- S a a r e s t e, Andrus 1951. Üksiku ja üldsuse osast keeleelus. Johannes Aaviku elutöö puhul. – Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Lund, lk 47–57.
- S a h k a i, Heete 2011. Eesti genitiivse agendifraasi süntaks. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 12–30.
- T a u l i, Valter 1982a. Keeleuuenduse tulemused ja tähtsus. – Tulimuld, nr 2, lk 87–96.
- T a u l i, Valter 1982b. Johannes Aaviku keeleuuendus. Kriitiline ülevaade. Stockholm.
- W a l t a r i, Mika 1959. Turms Surematu. I–II kd. Soome keelest tõlkinud Johannes Aavik. Toronto: Orto.

Radical Language Renewal of Late Johannes Aavik

Keywords: revaluation of „language renewal”, artificial words, phonotactics, invented grammar, typology, diary „Ideep” of Johannes Aavik, Estonian

Without doubt, Johannes Aavik (1880–1973) is one of the most popular and widely known personalities in Estonian linguistics. His activity in the 1910–20s was focused on a renewal of literary Estonian, aimed at enriching its vocabulary and grammar. For this purpose he borrowed words from Estonian dialects and from Finnish, but his most famous achievements are concerned with coining new stems. His idea was to provide Estonian with new invented words enabling translation of any nuance of the words or expressions used in the most cultivated languages.

Although Aavik is a disputed personality, only very few researchers have dared to ask whether this is in principle a good idea, especially if carried out without a consistent theoretical framework, to restructure the meanings in one language just to match those in some other languages?

Aavik wished, for example, to alter the phonetic structure of everyday Estonian vocabulary by promoting archaization of the phonetic shape of many words, e.g. by substituting *o* for *u* in the non-initial syllables in an arbitrarily selected vocabulary (*kalju* > *kaljo* 'rock', *kirjutama* > *kirjotama* 'to write') consisting of about 700 words in all. In fact, this would have been a reversal of a historical sound law, which is as impossible as a reversal of time.

Having studied historical linguistics Aavik had an understanding of the importance of phonetic homogeneity in the vocabulary, but in his own inventions he very often neglected the phonetic and phonotactic rules of Estonian word forms. In many cases he tried to introduce in literary Estonian either archaic or alien (Finnish) syllable structures.

In the field of grammar his intentions were even more ambitious: he wished to provide Estonian grammar with certain forms and constructions he admired in Latin, Russian, Finnish, or even Arabic. In those invented grammatical forms he most often ignored the phonotactic constraints of Estonian, and in some cases even language typology. E.g., Estonian has one gerundive form (*-des*), but Aavik wanted to introduce three more gerundial forms (independent participles) in order to build a symmetrical set of active and passive, present and past gerundives (some of them with complicated morphophonological variants and a dubious pronunciation).

Whenever possible Aavik preferred complicated grammatical rules, considering archaic morphology and morphophonology less banal than regular declension and conjugation.

Also, Aavik invented some fully new cases to be added to the 14-case system of Estonian (i.e. agental, relative, and a typologically alien prepositional no-genitive).

In 2010 the war-time (1942–1943) diary „Ideepe” by Aavik was first published. In that text, comprising 700 pages, Aavik feels free to practise language renewal without limits. After reading that text one should certainly be thankful to Aavik for his many initiatives, yet even more thankful to history for not enabling Aavik to enforce his most radical ideas upon the whole nation and their language.

Mati Hint (b. 1937), Professor Emeritus of Tallinn University